

גדרי מצוות שירת הלויים

לע"נ אאמו"ר הכ"מ, מבוני ירושלים

- א. ראיות ששירת הלויים היא 'דין בקרבן'
- ב. ראיות ששירת הלויים היא דין בפני עצמו
- ג. דחיית הראיות שהשירה היא 'דין בקרבן'
- ד. מקור החיוב בשירה וטעמיה
- ה. מעמד מצוות נגינה למ"ד עיקר שירה בפה
- ו. מעמד השירה בפה למ"ד עיקר שירה בכלי
- ז. עיקריות השירה בפה גם למ"ד עיקר שירה בכלי

במסגרת מאמר זה אנסה ללבן את היסודות ההלכתיים העומדים בבסיס הסוגיות הדנות בשירת הלויים. דברי חז"ל שנאמרו על אודות שירת הלויים פזורים במקומות שונים, מועטים בכמות, ובמקומות רבים משמעותם אינה ברורה. משום כך סוגייה זו לוטה באפלה מסוימת.¹ בחלק הראשון של מאמר זה (פרקים א-ד) נדון בשאלה – האם מצוות השירה היא דין מדיני הקרבת הקרבן, או שהיא מצווה העומדת בפני עצמה. ובחלקו השני של המאמר (פרקים ה-ו) נדון ביחס שבין מצוות השירה בפה לנגינה בכלי.

א. ראיות ששירת הלויים היא 'דין בקרבן'

מסוגיות רבות עולה שמצוות שירת הלויים היא פרט מפרטי הדינים של הקרבת הקרבן ('קיום בקרבן') ואינה מצווה בפני עצמה:

1. דחיית ההכאה בחליל את השבת

בגמרא במסכת סוכה מובא שדחיית השבת ע"י כלי הנגינה תלויה בהגדרת השירה כעבודה:

תנו רבנן: החליל דוחה את השבת, דברי רבי יוסי בר יהודה, וחכמים אומרים: אף יום טוב אינו דוחה. אמר רב יוסף: מחלוקת בשיר של קרבן, דרבי יוסי סבר: עיקר

1 לא זו בלבד, אלא שאף עצם המקור שממנו נלמדת מצוות שירת הלויים אינו ברור. בגמ' (ערכין יא ע"א) מובאים כמה וכמה דרשות שונות ללימוד מקור מצוות שירת הלויים, בעוד שמהירושלמי (פסחים פ"ה ה"א) עולה שחכמים לא מצאו מקור ברור למצווה זו.

שירה בכלי, ועבודה היא, ודוחה את השבת. ורבנן סברי: עיקר שירה בפה, ולא עבודה היא, ואינה דוחה את השבת. אבל שיר של שואבה – דברי הכל שמחה היא ואינה דוחה את השבת. (סוכה נא ע"א)

מהסוגייה נראה שהשירה מוגדרת כעבודה הדוחה את השבת, יתירה מזאת – מלשון הגמרא המגדירה את השיר כ"שיר של קרבן" משמע שמדובר ב'דין בקרבן'. וכך משמע גם מפסיקת הרמב"ם:

בשנים עשר יום בשנה החליל מכה לפני המזבח: בשחיטת פסח ראשון, ובשחיטת פסח שני, וביום טוב הראשון של פסח, וביום הראשון של עצרת, ובשמנה ימי החג, וחליל זה דוחה שבת מפני שהוא חליל של קרבן, וחליל של קרבן עבודה היא ודוחה את השבת. (הל' כלי המקדש פ"ג ה"ו)

כלומר, הרמב"ם פוסק שהכאה בחליל היא חלק ממצוות השירה על הקרבן, והשירה על הקרבן היא חלק מחובת ההקרבה, וכשם שההקרבה דוחה שבת כך כל מכשיריה דוחים ולכן מותר לנגן בחליל (ואין חוששים לתיקון כלי).

2. שירה בנסכים הבאים ללא קרבן

הגמרא בערכין מביאה מחלוקת תנאים שקושרת באופן מהותי את הקרבן והשירה. וז"ל הסוגיה שם:

השיר מעכב את הקרבן, דברי רבי מאיר; וחכמים אומרים: אינו מעכב. מאי טעמא דרבי מאיר? דאמר קרא: "ואתנה את הלויים נתונים לאהרן ולבניו מתוך בני ישראל... ולכפר על בני ישראל", מה כפרה מעכבת, אף שירה מעכבת. (ערכין יא ע"א)

לדעת רבי מאיר, קרבן שהוקרב ללא שירה – פסול. קביעה זו מעוררת תמיהה רבה: הרי עיקר שירת הלויים נאמרת בשעת ניסוך הנסכים, כפי שמבואר בגמרא הנ"ל – שאין אומרים שירה אלא על היין, ומכיוון שקי"ל שהנסכים אינם מעכבים את הקרבן, כיצד ייתכן שהשירה, שנקבעה עליהם, תעכב את הקרבן?

הראשונים הראשונים כתבו תירוצים שונים לקושייה זו. לפי התוספות (שם, ד"ה השיר מעכב) כוונת ר"מ לומר שהשיר מעכב את הנסכים, ואף שהקרבן כשר – קיימת חובה להשלים את נסכיו. לעומת זאת הרא"ש (הובא בשטמ"ק אות ו) סובר שלמרות שהנסכים אינם מעכבים את הקרבן אם לא הקריבו אותם, אם הקריבו את הקרבן בלי שירה הקרבן פסול. בביאור דבריו נראה לומר, שהנסכים הם תנאי באמירת השירה, אך חיוב השירה נובע אף הוא מדיני הקרבן, ולכן בזמן שיש נסכים – השיר מעכב את הקרבן. יאה התירוץ אשר יהיה, ברור שהקו העקרוני העולה הוא ששירה מהווה 'קיום בקרבן', לכל הפחות לשיטת רבי מאיר.

ע"פ גמרא זו אפשר לחדד את הנחתנו ולדון במעמדה המדויק של חובת השירה ביחס לקרבן, שהרי אף אם נצא מנקודת הנחה ששירת הלויים מהווה 'קיום בקרבן', יש להסתפק האם השירה היא פרט מדיני הקרבן אלא שזמנו נקבע לזמן הנסכים, או שזהו דין מדיני הנסכים ממש.

בשאלה זו נחלקו האחרונים. הגרמ"ד סולביצ'יק שליט"א² כותב בשם מרן הגרי"ז, ששירה מהווה "דין בקרבן" וחובת קיומה בשעת ניסוך הנסכים אינה אלא דין צדדי. לעומתו הג"ר אריה לייב מאלין³ הבין שהדרישה עקרונית עוד יותר, וביאר שהשירה היא דין מדיני הנסכים.

לענ"ד ניתן לתלות את מחלוקתם בתירוצי הראשונים הנ"ל בדעת ר' מאיר. לפי שיטת התוס' נראה שמצוות השירה אינה מדיני הקרבן אלא מדיני הנסכים ולכן אין סברא להניח שהשיר יעכב את הקרבן, אלא רק את הנסכים. אולם לשיטת הרא"ש דין שירה עיקרו בקרבן ולכן בשעה שהנסך בא עם הקרבן הם מוגדרים כחפצא אחד וממילא החיסרון בשירה פוסל בעצם הקרבן.

אומנם, הגרמ"ד הביא (וכעין זה מובא באור שמח הל' קרבן פסח פ"א הי"ב) ראייה מכרעת לכאורה ששירה מהווה דין בקרבן ולא בנסכים – מקרבן פסח, שהוא טעון שירה למרות שאין מקריבים עמו נסכים, וממילא ברור ששירה ביסודה היא הלכה מדיני הקרבן, ושירה בשעת נסכים הוא דין צדדי של הגדרת הזמן. וכך גם מורה לשון הירושלמי:

תני, תמיד שיש לו נסכים תוקעין לנסכים, פסח שאין לו נסכים תוקעין לשחיטתו.
(פסחים פ"ה ה"ה)

וכך פסק הרמב"ם:

על כל קריאה וקריאה תוקעין שלש תקיעות בחצוצרות, תקיעה תרועה ותקיעה, הואיל ואין לו נסכים לתקוע בשעת ניסוך תוקעין בשעת שחיטה.
(הל' קרבן פסח פ"א הי"ב)

ולכאורה זוהי קושייה חמורה כנגד הג"ר אריה לייב מאלין!

מאידך גיסא, ניתן להביא ראייה חזקה כנגד שיטת הגרמ"ד והאו"ש⁴, מהגמרא ממסכת ערכין:

2 שיעורי הגרמ"ד עמ' קע.
3 בחידושי ר' אריה לייב ח"א סי' יג.
4 ואח"כ ראיתי שהג"ר אריה לייב הביא ראייה לשיטתו גמרא זו ממש.

איבעיא להו: נסכים הבאים בפני עצמן, טעונין שירה או אין טעונין שירה? כיון דאמר [רבי] שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: מנין שאין אומרים שירה אלא על היין וכו' – אמרינן, או דלמא על אכילה ושתייה אמרינן, אשתייה לחודה לא אמרינן? (ערכין, שם)

לכאורה הספק שמעלה הגמרא מובן היטב אם נניח שהנסכים הם 'קיום בנסכים', וממילא השאלה היא האם בנסכים הבאים בפני עצמם קיימת דרישה זו, שהרי זהו ספק במחייב עצמו. אמנם אם נאמר ששירה היא דין בקרבן, לא מובן מדוע קיימת סברה שנסכים בפני עצמם יחויבו בשירה והרי לא מצאנו נסכים **הטעונים** אלא רק שירה **הנאמרת בזמן** הניסוך! אמנם ניתן לדחוק ולטעון שספק הגמרא הוא האם נסכים שבאים באופן נפרד מקיימים זיקה מספקת עם הקרבן כדי להחיל עליהם דין שירה שביסודו נאמר על הקרבן, וכך באמת ניסה לתרץ הגרמ"ד סולובייצ'ק. ועיין גם בחזו"א (תמורה לא ס"ק יד) שהסתפק (אליבא דשיתת רש"י) היכא דהנסכים הוקרבו באותו יום בנפרד – האם יהיו הנסכים חייבים בשירה למ"ד שיש צורך באכילה ושתייה. וברור שכל ספקו מתבסס על ההנחה שחקירת הגמרא היא מתי מתקיימת זיקה בין הניסוך לקרבן. לכאורה ניתן היה לתלות תירוץ זה תלוי במחלוקת הראשונים הנ"ל. אכן בשיתת רש"י ניתן לדחוק ולתרץ כך בהנחה שמדובר על קרבן ציבור שהובאו נסכיו למחר, אך משיטת רבנו גרשום שסבר שמדובר בנסכי נדבה שהביאו הציבור בפני עצמם – אי אפשר לתרץ את תירוץ הגרמ"ד.

יתרה מזאת, ברמב"ם (הל' כלי המקדש פ"ג ה"ב) מבואר שספק הגמרא היה לגבי חיוב נסכים הבאים בפני עצמם ממש, והלא הגרמ"ד טען שהירושלמי בפסחים שעליו מתבסס הרמב"ם⁵ הוא ההוכחה החותכת לכך שדין שירה הוא קיום בקרבן, וממילא תירוץ של הגרמ"ד אינו נכון לכאורה.

אמנם לענ"ד ההבנה הפשוטה בגמרא היא שגוף ספק הגמרא משקף את מחלוקת האחרונים, דהיינו הצד בספק שגם נסכים הבאים בפני עצמם טעונים שירה סובר שדין השירה הוא דין בנסכים, והצד של הספק שמא יש צורך ב"אכילה ושתייה" מתבסס על הסברה ששירה היא דין בקרבן, וממילא דבריו של רבנו גרשום והרמב"ם מיושבים לנכון, וברורה הסברה אמאי יש צד שנסכים בפני עצמם יועילו.

במידה וכנים דברינו, נוכל לתרץ את דבריו המוקשים של הרמב"ם שפסק שאין חיוב שירה על נסכים הבאים בפני עצמם, אע"פ שהספק לא נפשט בגמרא וז"ל:

אבל עולות נדבה שמקריבין הציבור לקיץ למזבח, וכן הנסכין הבאין בפני עצמן אין אומרינן עליהן שירה. (הל' כלי המקדש פ"ג ה"ב)

5 שממנו כאמור הביא הוכחה האור"ש.

וצ"ע מניין לרמב"ם לפסוק כך? ועוד, הרמב"ם מסמך דין נסכים הבאים בפני עצמם לדין עולות נדבה, ומשמע שפירש את הגמ' כרבנו גרשום שדבריו מהווים חידוש מסוים (שקיים מושג כזה של מנחה המנודנת ע"י ציבור), ומדוע לא ביאר כהבנתם הפשוטה יותר של רש"י והתוספות? מתקבל על הדעת להציע שהרמב"ם הבין כביאורנו לעיל, שגוף הספק בגמרא היה לגבי עיקר המחייב, אמנם הרמב"ם הכריע כאמור לאור הירושלמי ששירה היא דין בקרבן ולא בנסכים, וממילא ברור שהרמב"ם פשט את הספק בבבלי לאור סוגיית הירושלמי, והכריע שבנסכים הבאים בפני עצמם אין אומרים שירה.

ומכאן מוכח לגבי העניין שבו פתחנו – שמצוות השירה היא דין מדיני הקרבן.

3. כלי שיר מעכבים את הקרבן

הגמרא במסכת תענית מניחה שהשירה מעכבת את הקרבן:

אמר רב יהודה אמר שמואל: כהנים ולוים וישראלים מעכבין את הקרבן. במתניתא תנא רבי שמעון בן אלעזר: כהנים ולוים וכלי שיר מעכבין את הקרבן. במאי קמיפלגי? מר סבר: עיקר שירה בפה, ומר סבר עיקר שירה בכלי. (תענית כז ע"א)

קולמסים רבים נשתברו לגבי הסתירה בין סוגייה זו לסוגייה שהבאנו לעיל מערכין, ששם רק ר"מ ס"ל דהשיר מעכב את הקרבן, ולחלק מהשיטות מדובר דווקא בנסכים. מכל מקום נמצינו למדים ששירה היא דין בקרבן ובשל כך היא מעכבת את כשרות הקרבן.

העולה מדברינו עד כה, שהאחרונים הבינו שקיים קשר פנימי הדוק בין שירת הלויים לבין הקרבן, ונחלקו בגדרה המדויק של שירת הלויים, האם היא דין בקרבן או דין בנסכים.

ב. ראיות ששירת הלויים היא דין בפני עצמו

1. שירה על קרבן נדבה

הגמרא במסכת ערכין מסתפקת האם נאמרת שירה רק על קרבן חובה או גם על קרבן נדבה:

בעי רבי אבין: עולת נדבת ציבור, טעונה שירה או אינה טעונה שירה?

הגמרא דנה לכאן ולכאן, ומביאה מקרה שבו אמרו שירה על עולת נדבה ומסבירה זאת שסברו כדברי ריש לקיש שלשיטתו ניתן לומר שירה שלא על הקרבן:

כדריש לקיש, דאמר: אומר שלא על הקרבן. אי הכי, בעולת נדבה נמי לימא! נפיק מינה חורבא.

הפירוש הפשוט בגמרא הוא שהגמרא אינה פושטת את שאלתה העקרונית לגבי קורבנות נדבה משיטת ריש לקיש, אלא מעמידה בכך את המקרה – וכך מבואר מפירוש רבנו גרשום שם, ודבריו מסתברים, שהרי ריש לקיש חולק תפיסתית על ההבנה ששירה היא דין בקרבן ואינו מצריך כלל קרבן בכדי לשיר וממילא אי אפשר לפשוט מדבריו איזה קרבן מחייב שירה. ואכן ב'ליקוטי הלכות' (עין משפט אות לט) הסביר שהרמב"ם לא פסק כשיטת ריש לקיש לאור העובדה שהוא פסק שאין אומרים שירה אלא על היין, מוכח שאף הוא הבין שמדובר על מחלוקת תפיסתית ועקרונית.

אמנם לרש"י היה פירוש אחר בגמרא וז"ל שם:

אי הכי – דאפילו שלא על הקרבן אומר שירה בעולת נדבה נמי לימא ותפשוט בעיא דר' אבין.

לדעת רש"י אם כן ניתן היה לפשוט את ספק הגמרא ביחס לקרבן נדבה מריש לקיש, אמנם דבריו קשים עד למאוד, והקשה על כך בשיעורי הגרמ"ד (עמ' קפה) וז"ל:

וצ"ע הא הספק דר' אבין הוא אם איכא חיוב לומר שירה בנדבות ציבור, והאי דינא דאומרים שיר שלא על הקרבן ודאי אינו אלא רשות.

דבריו של הגרמ"ד מסתברים לאור הדברים שהקדמנו, שקיים שוני עקרוני בטיב ואופי השירה, ומתאימים לשיטתו כפי שהצגנוה לעיל (ששירת הקרבן שהיא חיוב מעיקר הדין שונה משירה הבאה בפ"ע שהיא רשות). ואכן קושייתו על רש"י חריפה ונכוחה.

ונראה שלאור דרכנו ניתן ליישב לנכון את דברי רש"י. מסתבר לטעון לפי גישתנו המניחה ששירת הלויים מהווה קיום עצמאי שאינו קשור לקרבן, ממילא ברור שהוא חל אף בשעת קרבן נדבה, ואין כאן חילוק בין שירת רשות או חובה בשל העובדה שהעיקרון ההלכתי שעומד בבסיס שירה זו זהה, וצירופו לקרבן אינא אלא תחמת זמן ותו לא, וממילא מבורר שקרבנות נדבה טעונים שירה, בשל העובדה שהיסוד ההלכתי שבניהם זהה.

2. שירת הלויים כתקנת הנביאים

בספר דברי הימים מסופר על מעמד הקרבת הקורבנות שלוה בשירת הלויים שנערכה לאחר טיהור בית המקדש בידי המלך חזקיהו:

וַיַּעֲמֵד אֶת הַלְוִיִּים בֵּית ה' בַּמִּצֵּלְתִּים בְּנִבְלִים וּבְכַנְרֹת בְּמִצְוֹת דָּוִד וְגַד חֲזֵה הַמֶּלֶךְ וְנָתַן הַנְּבִיא כִּי בְיַד ה' הַמִּצְוָה בְּיַד נְבִיאָיו: וַיַּעֲמְדוּ הַלְוִיִּים בְּכָלֵי דָוִד וְהַכֹּהֲנִים בַּחֲצֹצְרוֹת: וַיֹּאמֶר חֲזַקְיָהוּ לְהַעֲלוֹת הָעֹלָה לְהַמְזִבֵּחַ וּבָעֵת הַחֹל הָעֹלָה הַחֹל שִׁיר ה' וְהַחֲצֹצְרוֹת וְעַל יְדֵי כָלֵי דָּוִד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל: וְכָל הַקָּהָל מִשְׁתַּחֲוִים וְהַשִּׁיר מְשׁוֹרֵר וְהַחֲצֹצְרוֹת מְחַצְרִים הַכֹּל עַד לְכָלוֹת הָעֹלָה: (דברי הימים ב' כ"ט, כה-כח)

מהפסוקים הללו עולה קשר ברור בין שירת הלויים להקרבת הקרבנות, אך לא ברור האם מהו מקור חיובה ומהם גדריה. רש"י במקום עומד על כך וכותב:

”כי ביד ה' המצוה ביד נביאיו” – לשורר הלויים בכלי שיר לא כתוב בתורה שיהא קרבן טעון שירה אלא מצות ה' שצוה ביד נביאיו לשורר על הקרבן. (רש"י, שם כה)

מדבריו של רש"י אנו למדים בבירור שמצוות השירה לא נאמרה בתורה, ולכן ברור שהיא איננה פרט מדיני הקרבת הקרבן, אלא מצווה העומדת בפני עצמה שמקור חיובה נמסר ע"י הנביאים. ולכאורה זוהי ראייה לחקירתנו, ובפרט להצעתנו בפירוש שיטת רש"י בסוגיה בערכין, שהרי מסתבר לומר שרש"י פירש כך בפירושו לתנ"ך לאור שיטתו בפירוש התלמוד, ולכן כתב שלשירת הלויים יש מעמד הלכתי עצמאי.

ג. דחיית הראיות שהשירה היא 'דין בקרבן'

אמנם, אף אם ניתן לתמוך את חידושינו מסוגייה זו, לכאורה כל הסוגיות שהבאנו עד כה חלוקות על ביאורנו בסוגייה זו ומורות לכאורה על זיקה מהותית בין שירת הלויים לקרבן! ולכאורה ניתן היה לתרץ ולומר (ע"פ ה'לקוטי הלכות' שהבאנו לעיל) שקיימת מחלוקת בין מ"ד אין אומרים שירה אלא על היין ובין שיטת ריש לקיש, וכל הסוגיות שהבאנו אכן מתבססות על ההנחה העקרונית שהשירה היא דין בקרבן, ואילו הסוגיה שלנו נחלקת על שאר הסוגיות ביסוד דין השירה וממילא אין בכך סתירה לדברנו.

אך מעיון מדוקדק נראה שלא קיימת ראייה מכרעת מאף אחת מסוגיות הגמרא ששירה היא קיום בקרבן. הסוגייה במסכת סוכה התולה בין הגדרת הקרבן כעבודה לבין דחיית השבת היא דעה אחת במחלוקת אמוראים בפירוש דברי המשנה. ברם מהדעה השנייה עולה שאין זיקה הכרחית בין הגדרת השיר כעבודה לבין דחייתו את השבת. יתירה מזאת – מהסוגייה בירושלמי (פסחים פ"ה ה"א) עולה נימוק שונה לדעת חכמים הסוברים שהשיר אינו דוחה את הקרבן:

על דעתהון דאילין רבנן למה אינו דוחה משם שאינו מחוור.

כלומר העילה לכך ששירת הלויים אינה מותרת בשבת אינה משום שהניגון על הכלים אינו בגדר "עבודה", אלא כיוון שהמקור שנלמד ממנו דין שירה אינו מחוור וחיוב שאינו ברור אינו דוחה שבת, וממילא לא רק שהגדרת שירת הלויים כקיום בקרבן אינה מחויבת, אלא שעצם חיובה מוטל בספק.⁶

6 נקודה מעניינת הצורך דיון נפרד בדברי הירושלמי היא השמטתו את החקירה המופיעה בבלי לגבי "עיקר שירה בפה או בכלי", יש להסתפק האם הירושלמי אינו מכיר בשאלת הבבלי כלל

מקור נוסף שהבאנו לתמוך בהבנה ששירה היא קיום בקרבן היא מחלוקת ר"מ וחכמים בערכין האם השירה מעכבת את הקרבן, שיטת ר"מ הטוען שהשירה מעכבת נסכים מהווה ראייה מכרעת להבנה ששירה היא דין בקרבן, אולם בשיטת חכמים החולקים עליו ניתן להציג שתי הבנות עקרוניות:

א. חכמים מסכימים להגדרתו של ר"מ, וטענתם היא שאף אם נסבור שדין השירה היא דין בקרבן מדובר בדין לכתחילה שאינו מעכב בדיעבד.

ב. חכמים חולקים עקרונית על דעתו של ר"מ ששירה מהווה דין בקרבן. לדידם השירה מהווה דין עצמאי, והתיחום לזמן הנסכים מהווה דין צדדי של הגדרת הזמן אך אינו מעיד על קשר עקרוני, וממילא פשוט מאוד מדוע אינו מעכב כלל.

ממילא לאור ההבנה השנייה בשיטת חכמים נראה שממסקנת הסוגייה אין לדייק כלל זיקה בין דין השירה לבין הלכות הקרבנות⁷

במידה שנבאר את שיטת חכמים בדרך השנייה, עולה שלמסקנת הסוגייה אין הכרעה חד-משמעית שדין השירה נאמר דווקא על היין, וממילא נוכל לדבוק בהבנה שהסוגייה למסקנה מבינה ששיר הוא דין בפני עצמו.

אף את ההוכחה לקשר המהותי שבין הקרבן לשירה שניתן היה להביא מספק הגמרא לגבי חיוב נסכים הבאים בפני עצמם בקרבן, מכיוון שניתן לבאר שהגמרא הסתפקה רק לגבי **עיקר המחייב**, דהיינו: אימתי נקבע זמן השירה, אך בשלב זה הגמרא לא דנה לגבי הגדרת הדין.

ועיקר או שמחלוקת עם הבבלי היא נקודתית ותו לא לגבי הנפק"מ של שאלת עבודה עם דחיית שבת (וממילא היא זהה למהלך השני בסוגיית הגמרא בסוכה בבלי).

7 תחילה סבור הייתי שפירוש זה בשיטת חכמים אינו ניתן להיאמר, שהרי הגמרא מסבירה שמקור דברי רבי מאיר מתמקד בדרשת הפסוק: "ואתנה את הלויים נתונים לאהרן ולבניו מתוך בני ישראל... ולכפר על בני ישראל, מה כפרה מעכבת, אף שירה מעכבת"; ומכיוון שכדי לדחות את הבנת רבי מאיר, חכמים לומדים את הפסוק באופן אחר: "ורבנן? ההוא לאידך דר' אלעזר, דאמר ר"א: מה כפרה ביום, אף שירה ביום", ממילא נראה שהם נחלקים על חידושו של ר"מ ששירה מעכבת את הקרבן בשל הפסוק. אמנם ייתכן להסביר את דרשת ר"מ באופן אחר, שלאורו פירושו לא יסתור את דברי הגמרא. ניתן להסביר שהפסוק עצמו מלמדנו ששירת הלויים מהווה הלכה בקרבן, ולכן היא מעכבת, ומבלעדי דרשת הפסוק לא היינו לומדים חידוש זה, וממילא מסתבר שכשם שחכמים דוחים את הלימוד מהפסוק, כמו כן הם אינם מקבלים את העיקרון ששירה מהווה דין בקרבן.

ד. מקור החיוב בשירה וטעמיה

הגמרא במסכת ערכין (יא ע"א-ע"ב) מציגה מספר אפשרויות למקור שממנו נלמד דין שירת הלויים, מסתבר שהשוני בין הלימודים מתפרש כשוני בהגדרה היסודית של דין שירת הלויים, הלימוד הראשון בגמרא הוא של חזקיה ומקורו הוא פסוק מדברי הימים:

מנין לעיקר שירה מן התורה?... חזקיה אמר מהכא: "וכנניהו שר הלויים במשא יסור כי מבין הוא", אל תיקרי יסור אלא ישיר.
(ערכין יא ע"א)

מן הפסוק המובא ע"י האמורא חזקיה קשה לדעת על גדרי השירה. אך מקריאה של הפרק בדברי הימים העוסק בהעלאת ארון ה' לירושלים, מסתבר שהשירה המדוברת אינה קשורה לקרבן כלשהו אלא על עצם השמחה שבהעלאת הארון. ומכיוון שחזקיה לומד מפסוק זה על כל הקרבנות נראה שלשיטתו אף השירה הטעונה בהם היא מצווה העומדת בפני עצמה ואינה דין מדיני הקרבן:

"וַיֹּאמֶר דָּוִד לְשָׂרֵי הַלְוִיִּם לְהַעֲמִיד אֶת אֲחֵיהֶם הַמְשַׁרְרִים בְּכָלִי שִׁיר נְבָלִים וְכַנְּוֹת וּמְצִלְתִּים מְשֻׁמֵּיעִים לְהָרִים בְּקוֹל לְשִׁמְחָה",

לעומת דברי חזקיה, מדברי רבי יוחנן נראה בבירור ששירה היא דין בקרבן:

"לעבוד עבודה עבודה" – איזהו עבודה שצריכה עבודה? הוי אומר: זו שירה.

הבנת המילים "עבודה צריכה עבודה" יכולה להתפרש בשני מובנים, האופן הראשון הוא שעבודת השירה זקוקה לעוד עבודה נוספת (חיצונית) והיא הניגון בכלי שיר, וכך פירש רבנו גרשום. הקושי בהבנה זו היא העובדה שהלימוד הזה מסתבר לכאורה רק למ"ד עיקר שירה בפה וכלי לבסומי קלא בעלמא הוא, שהרי למ"ד עיקר שירה בכלי ממילא הכלי הוא עיקר השירה (ועיין בהמשך דברינו בתירוץ לקושיה זו). אמנם לענ"ד ההסבר בגמרא הוא שחלק מעבודת הקורבנות היא עבודה נוספת שכרוכה בו והיא השירה, ומכאן עולה ששירה היא דין בקרבן ומהווה 'קיום בקרבן',

ראיה מחוורת לפירוש זה מצאתי מהניסוח השונה במקצת של הלימוד מהפסוק המובא במדרש אגדה (בובר) על הפסוק הנ"ל:

"לעבוד עבודה עבודה" – איזו היא עבודה עבודה, זו שירה שהיו הלויים אומרים על כל תמיד ותמיד, ובמוספין על פי ה'.

מלשון המדרש "עבודת עבודה" נראה בבירור שאין מדובר בעבודה לצורך עבודה אלא כחלק מדיני העבודה⁸, וכך מבואר מהפירוש הראשון של רגמ"ה ומ"פירוש הראשונים על מסכת ערכין".

ה. מעמד מצוות נגינה למ"ד עיקר שירה בפה

שירת הלויים מהווה מזיגה של זמירות בפה ושל ניגון בכלי שיר. בכמה מקומות הגמרא מתחבטת לגבי המעמד המוקנה לכל אחד משני הרכיבים בשירת הלויים, ובהשלכות ההלכתיות הנובעות מכך.

המשנה במסכת ערכין מונה את כמותם המינימאלית והמקסימאלית של כלי הנגינה המשמשים לשירת הלויים, בסוף המשנה מובאת מחלוקת לגבי זיהוי המנגנים בכלי נגינה אלו, המשנה מעלה שלוש אפשרויות השנויות במחלוקת התנאים:

... החליל מכה לפני המזבח... ועבדי כהנים היו, דברי ר"מ; רבי יוסי אומר: משפחת בית פגרים ובית ציפרא מעמאום, היו משיאין לכהונה; רבי חנינא בן אנטיגנוס אומר: לויים היו. (ערכין פ"ב ג-ד)

מדברי המשנה לא ברור האם מחלוקת התנאים היא תוצאה של עקרונות הלכתיים שונים או מחלוקת לגבי המציאות שהייתה נהוגה. מקבילה למשנה זו אנו מוצאים בדברי התוספתא שממנה משתמע באופן בהיר שהמחלוקת היא לגבי המציאות שהייתה נהוגה:

אלו הן מכין לפני מזבח? עבדי כהונה היו, דברי ר' מאיר. ר' יהודה אומר: עבדי לזיה. ר' יוסי אומר: משפחת בית הפגרים בית ציפרייא מימאס משיאין לכהונה. רבי חנינא בן אנטיגנוס אומר: מכירן הייתי ולויים היו. (צוקרמנדל, פ"א)

לעומת זאת, ממהלך הסוגיות בערכין (יא ע"א) ובסוכה (נא ע"א) עולה ההבנה שמחלוקתם נעוצה בשאלה עקרונית בעיקר דין השירה:

לימא בהא קמיפלגי - דמ"ד עבדים היו, קסבר עיקר שירה בפה, וכלי לבסומי קלא הוא דעבידא; ומ"ד לויים היו, קסבר עיקר שירה בכלי.

8 רש"י בדברי הימים (שצוטט לעיל) דן בהמשך דבריו בלימוד הגמרא בדין "לעבוד עבודת עבודה" וז"ל: "רבותינו פי' במסכת ערכין מניין שהלויים טעונין לשורר בכלי שיר דכתוב עבודה עבודה איזוהי עבודה שצריכה עבודה אחרת עמה הוי אומר זה השיר בכלי שיר", רש"י מפרש כדרך הראשונה וכביאורו של רבנו גרשום מובן לשיטתנו, שהרי לדעתו כפי שהוכחנו לעיל השיר אינו דין בקרבן אלא דין בפנ"ע, ולכן מפרש לשיטתו את הלימוד כמקור לדין שירה עצמאי ולא כסניף לעבודת הקרבנות, והדברים מבוררים.

הגמרא מניחה שקיימת מחלוקת עקרונית לגבי שם שירה – האם הקובע אותו מבחינה הלכתית הוא הפה, והכלי תפקידו להנעים את השיר ("לבסומי קלא בעלמא"), או שהעיקר הוא הנגינה בכלי. להבנת הגמרא יש לכך השלכה על קביעת הראויים לקיים את מצוות השירה בכלים; אם עיקר השירה בפה – ממילא הכלי אינו מתפקד בתפקיד הלכתי ולכן אפילו עבדים כשרים לנגן בו, אך אם עיקר השירה בכלי הם אינם כשרים לכך.

מלשון הגמ' "כלי לבסומי קלא בעלמא" משמע שלמ"ד עיקר שירה בפה – הכלי הוא רשות גמורה, אך מאידך גיסא מלשון הגמרא "עיקר שירה בפה" משמע שאף השירה בפה היא מצווה, אלא שהיא טפלה לנגינה בכלי. כדי להכריע בשאלה זו עלינו לעיין בסוגיות נוספות.

מדברי הגמ' במסכת ערכין מוכח לכאורה שאם עיקר שירה בפה – השירה בכלי היא רשות גמורה, וזאת משתי סיבות עיקריות:

א. טעם הנגינה הוא לבסם את השירה ולהנעימה, ולכאורה הרי זה כעין 'הידור מצווה'.

ב. כשרותם של העבדים בנגינה מוכיחה שאין חלים עליה גדרי עבודה.

אמנם, בשטמ"ק מופיעה הגהה משמעותית בגמרא שבה נמחקת המילה "בעלמא". מחיקת מילה זו מורה שאמנם הנגינה באה לבסם את השירה, אך אין להתייחס אליה כשאר נגינות של רשות.

אם נכונה סברתנו בדעת הגהת השטמ"ק נצטרך לענות על השאלה: אם הנגינה היא חלק (אפילו טפל) מהעבודה – כיצד הותרו בה עבדים? ועוד, הרי בגמ' במסכת תענית משמע שלמ"ד עיקר שירה בפה ישראלים כשרים בנגינה, ומשמע שדווקא ישראלים ולא עבדים:

אמר רב יהודה אמר שמואל: כהנים ולוים וישראלים מעכבין את הקרבן. במתניתא תנא רבי שמעון בן אלעזר: כהנים ולוים וכלי שיר מעכבין את הקרבן. במאי קמיפלגי? מר סבר: עיקר שירה בפה, ומר סבר עיקר שירה בכלי. (תענית כז ע"א)

ואכן הגמרא במסכת ערכין ומסכת סוכה דוחה למסקנה את תליית המחלוקת לגבי כשרות העבדים במחלוקת האם עיקר שירה בפה או בכלי, בשל העובדה שקיימת דעת-ביניים הדורשת ישראלים כשרים, ולכן הגמרא תולה למסקנה את המחלוקת בשאלה האם מעלים מדוכן ליוחסין. ואם כן יש להסתפק האם למסקנת הסוגייה חוזרת בה הגמרא מההנחה שלמ"ד עיקר שירה בפה אין לשירה בכלי מעמד הלכתי כלל והכלי מטרתו לבסם את הקול ותו לא. למעשה, מלשון הגמרא נראה שהדחייה הייתה צדדית משום דעת רבי יוסי, וראיה לדבר – שאף למסקנה הגמרא סוברת

שלמ"ד עיקר שירה בפה כשרים לנגינה אף עבדים: "לעולם קסבר: עיקר שירה בפה, והכא במעלין מדוכן ליוחסין ולמעשרות קמיפלגי"

אמנם, נראה לענ"ד שהגמרא במסכת עבודה זרה (מז ע"א) הסתפקה בחקירתנו היסודית. הגמרא מציינת דין בשם ריש לקיש ביחס לאיסור "נעבד" לעבודה זרה. למרות הכלל הנקוט בידנו ש"אין אדם אוסר דבר שאינו שלו", הגמרא מחדשת שייתכן שלגבי גבוה, דהיינו בזיקה לקודש, הדברים ייאסרו וייאסרו. בין שלל המקרים המובאים בגמרא מובא:

בעי רב פפא: המשתחוה לבהמה, צמרה מהו לתכלת? תכלת דמאי: אי תכלת לכהנים, היינו בעיא דרמי בר חמא! ואי תכלת לציצית, היינו בעיא דר"ל! אין ה"ג דלא הוה למיבעי ליה, והאי דקא בעי ליה הא, משום דאיכא מילי אחרנייתא: צמרה מהו לתכלת? קרניה מהו לחצוצרות?

הגמרא תולה את חלות דין "נעבד" על שופרות הנעשים מקרני הבהמה, בשאלה האם עיקר שירה בפה או בכלי:

אליבא דמ"ד עיקר שירה בכלי לא תיבעי לך - דודאי אסיר, כי תיבעי לך - אליבא דמ"ד עיקר שירה בפה, בסומי קלא בעלמא הוא ומייתנין, או דלמא אפילו הכי אסיר? תיקו.

הנחת הגמ' שלמ"ד עיקר שירה בכלי הדבר ייאסר ברורה, שהרי מדובר על כלי שמשמש לגבוה לעבודת הלויים,⁹ אך הסתפקותה אליבא דשיטת הסוברים שעיקר שירה בפה תמוהה, שהרי אם כלי "לבסומי קלא בעלמא" ואין לו כלל בסיס הלכתי מדוע שיהיה קיים צד איסור בדבר? נראה להציע שצדדי הספק לגבי כשרות הכלי למ"ד עיקר שירה בפה תלויה בחקירתנו. אם ההנחה היא שלכלי אין תפקיד הלכתי ממשי והוא משמש אך ורק להנעים אם קול המשוררים, אזי ברור שלא ייפסל לגבי מזבח, שהרי אינו מוגדר כצורך גבוה כלל, אך אם נבין שאף אם עיקר שירה בפה הגדר של שירה בפה אינו רק לבסומי קול אלא מהווה חלק בלתי נפרד מהשירה וממילא מוגדר מבחינה הלכתית כחלק מהשירה, מסתבר שאף הוא ייאסר.¹⁰

לאור החקירה שהעלינו לעיל ניתן ליישב לנכון סתירה מפורסמת בדברי הרמב"ם. הגמרא במסכת סוכה שהוזכרה לעיל דנה בדברי המשנה: "החליל חמשה וששה זהו

9 עניין זה יובן במיוחד לאור ההבנה ששירה מהווה דין בקרבן.
10 אמנם ייתכן לבאר את ספק הגמרא באופן אחר: אף אם נצא מנקודת הנחה ש"כלי לבסומי קלא" ייתכן שידנו של ר"ל אינו תלוי בהגדרה ההלכתית של מהות הנגינה, אלא בעצם השימוש בכלי במעמד של קדושה אע"פ שהנגינה בו היא רשות. אך לכאורה לפי דרכנו הדברים ברורים יותר.

החליל של בית השואבה שאינו דוחה לא את השבת ולא את יום טוב". הגמרא מביאה דעת תנאים החולקת על המשנה: "ת"ר החליל דוחה את השבת דברי ר' יוסי בר יהודה וחכ"א אף י"ט אינו דוחה", ותולה מחלוקת זו בשאלה האם עיקר שירה בפה או בכלי, שלמ"ד עיקר שירה בפה – הכלי אינו חלק מקיום המצווה ולכן הוא אינו דוחה שבת.¹¹ הרמב"ם במהלך דיונו לגבי הלכות עבודת הלויים הכריע מחד שעיקר שירה בפה:

ואין אומרינן שירה אלא בפה בלא כלי שעיקר השירה שהיא עבודתה בפה. ואחרים היו עומדים שם מנגנין בכלי שיר. מהן לויים ומהן ישראלים מיוחסין המשיאין לכהונה. שאין עולה על הדוכן אלא מיוחס. ואין אלו המשוררים על פי הכלים עולין למנין השנים עשר. (הל' כלי המקדש פ"ג ה"ג)

מאיך הרמב"ם פוסק שהחליל דוחה את השבת:

בשנים עשר יום בשנה החליל מכה לפני המזבח. בשחיטת פסח ראשון. ובשחיטת פסח שני. וביום טוב הראשון של פסח. וביום הראשון של עצרת, ובשמנה ימי החג. וחליל זה דוחה שבת מפני שהוא חליל של קרבן וחליל של קרבן עבודה היא ודוחה את השבת.

האחרונים תמהים על הרמב"ם שלכאורה דבריו סותרים אהדדי! יש מאחרונים¹² שהציעו לתרץ את הרמב"ם על יסוד דברי התוספות בסוגיה בסוכה (נא ע"א) וביארו את הרמב"ם לאור הדין שאין שבות במקדש, וממילא אף למ"ד עיקר שירה בפה הנגינה בכלי תדחה את השבת בשל היותה רק שבות. אמנם כבר העיר על כך המעשה רוקח' שמדקדוק בלשון הרמב"ם הדברים מוקשים, שהרי הרמב"ם עצמו מנמק את דחיית החליל את השבת בשל העובדה שהוא בגדר "חליל של קרבן", ולא מטעם צדדי של שבות במקדש.

לכן מסתבר לבאר את הרמב"ם סבור (כגרסת השטמ"ק שהבאנו לעיל) שאף למ"ד עיקר שירה בפה הנגינה היא נחשבת ל'קיום בקרבן' ולכן היא דוחה את השבת, יתירה מזאת – לאור כך לשון הרמב"ם המגדיר את החליל כ"חליל של קרבן" מדויקת מאוד, וכוונתו להסביר שאף לשיטת עיקר שירה בפה הכלי תופס מעמד הלכתי וממילא קיימת אף נפקותא לדין זה הלכה למעשה.

חילוק זה למד הרמב"ם משיטת רבי ירמיה בר אבא בביאור מחלוקת רבי יוסי וחכמים, המובאת בהמשך הסוגיה. לפי שיטתו, קיימת הסכמה בין רבי יוסי לבין חכמים שהנגינה בחליל של קרבן דוחה את השבת, וכל מחלוקתם אינה אלא בנגינה

11 בניגוד לביאור רבי ירמיה בר אבא לגבי שיר של שמחת בית השואבה, ובהמשך נדון בשיטה זאת.

12 כך למשל בספר לחם יהודה על הרמב"ם.

של שמחת בית השואבה המוגדרת כ"שמחה יתירה", ובשאלת מעמדה לגבי דחיית שבת ויום טוב, את נקודת המחלוקת בין רבי ירמיה בר אבא ורב יוסף שאת שיטתו הבאנו לעיל ניתן להסביר לכאורה בשני אופנים:

א. רבי ירמיה מסכים עם הבנתו של רב יוסף ששאלת דחיית השבת תלויה בשאלת עיקר שירה בפה או בכלי, אך פוסק שעיקר שירה בכלי.¹³

ב. רבי ירמיה חולק על הבנתו העקרונית של רב יוסף ששאלת דחיית השבת תלויה בשאלת עיקר שירה בפה או בכלי כיוון שלהבנתו אף לשיטה הסוברת שעיקר שירה בפה הנגינה בכלי תופסת מעמד הלכתי ומהווה חלק מהשירה ולכן דוחה את שבת וי"ט.

סביר להניח, שהרמב"ם מאמץ את ההבנה השנייה בהבנת המחלוקת, ולכן מסית את נקודת הכובד של דחיית השבת וי"ט מהשאלה אם עיקר שירה בפה או בכלי. ואכן כבר ה'כסף משנה' (בהלכה ו) מפנה לשיטת רבי ירמיה בר אבא, וככל הנראה אף הוא הבין כדברינו.

אם נאמץ את קריאתנו בדברי הרמב"ם נראה שחקירתנו היסודית לגבי ההסבר המדויק של תפקיד הנגינה לשיטה הסוברת שעיקר השירה בכלי תלויה במחלוקת האמוראים במסכת סוכה, רב יוסף תופס שבמידה ועיקר שירה בפה השירה בכלי היא כמאן דליתא, ואילו רבי ירמיה סובר שאף אם עיקר שירה בפה השירה תפקיד מהווה חלק מגדר השירה והיא חלק מהמצווה ממש.

לאור דברינו יובנו לנכון דברי התוספות המבארים מדוע קנס עזרא את בני לוי שלא עמו לארץ ישראל:

"ומבני לוי לא מצאתי שם". והא דתנן בקדושין (סט ע"א) עשרה יוחסין עלו מבבל וקחשיב לויים וקרא נמי כתיב (עזרא א) "ויקומו ראשי האבות ליהודה ובנימין והלויים וגו'", אלמא עלו! פרש"י בעשרה יוחסין (שם) דאותן לויים שעלו עמו היו קצוצי בהונות כשאמר להם נבוכדנצר "שירו לנו משיר ציון" עמדו וקצצו בהונותיהן ואמרו "איך נשיר את שיר ה'" ולפי שלא מצא שם ראויים לשיר, עמד וקנסם. ואפילו למאן דאמר עיקר שיר בפה מכל מקום הקפיד, משום דאיכא נמי מצווה בכלים.

13 וכך הסביר החכמת שלמה שם: "נ"ב פי' דבהכרח תנאי פליגי וכו' דלעיל דייק דכ"ע עיקר שירה בפה ור' ירמיה מוקי פלוגתא דר' יוסי בר יהודה וחכמים בשיר של שואבה אבל של קרבן דברי הכל עבודה היא אלמא דשירה בכלי ודו"ק". וכך כתב בספר "בני ולחם יהודה" על הרמב"ם, וכך הסבירו עוד אחרונים רבים.

בפשטות, התוספות כותב להדיא כהצעתנו שאף למאן דאמר עיקר שירה בפה קיים הנגינה מהווה חלק מקיום מצוות השירה, וממילא מובן מדוע קיימת דרישה הלכתית לגבי תמותם ושלמותם הגופנית של המנגנים אף אם עיקר שירה בפה. על קביעת התוספות מקשים האחרונים¹⁴ – והרי מגמרות ערוכות במסכת ערכין וסוכה עולה שלמ"ד עיקר שירה בפה לנגינה בכלי כשרים אפילו עבדים וכ"ש לויים בעלי מומים. ברם לפי דברנו סרה קושייתם מהתוספות, שהרי אפשר להעמיד את שיטתם אליבא דרבי ירמיה, שס"ל שאף למ"ד עיקר שירה בפה יש בנגינה מצווה ולפיכך דרושים לה לויים.

אמנם הרמב"ם עצמו אינו סבור לדמות בעניין זה את דין דחיית השבת לחובת הנגינה דווקא ע"י הלויים,¹⁵ שהרי למעשה פסק הרמב"ם:

ואחרים היו עומדים שם מנגנין בכלי שיר. מהן לויים ומהן ישראלים מיוחסין המשיאין לכהונה. שאין עולה על הדוכן אלא מיוחס (הל' כלי המקדש פ"ג ה"ג)

כדי ליישב את דברי הרמב"ם נראה להציע הגדרה חדשה במעמד הנגינה אליבא דמ"ד עיקר שירה בפה. נראה שלדעת הרמב"ם הנגינה מוגדרת כ"עבודת הקרבן" אינה חלק ממצוות "שירת הלויים", והרי היא כשחיטה שכשירה אף בזר. אם נקבל חילוק זה יובן מדוע השירה בכלי דוחה שבת מחד, אך מאידך אינה דורשת לוי דווקא. אכן מלשון הגמ': "עיקר שירה בפה" משמע שהנגינה נחלק טפל במצוות השירה. אך נראה להציע ראייה לחילוק זה מהגמרא במסכת ערכין (יא ע"א) הדנה במקור החיוב בשירת הלויים, ומביאה את שיטת רבי יוחנן שדרש:

"לעבוד עבודה עבודה" – איזהו עבודה שצריכה עבודה? הוי אומר: זו שירה.

מלשון הדרשה עולה שהשירה נקראת: "עבודת עבודה". ניתן היה לבאר שכוונת הדרשה לומר שהקרבת הקרבן היא עבודה שדורשת עבודה נוספת, שהיא השירה. אולם מדקדוק בלשון הדרשה נראה שהשירה בעצמה נקראת "עבודת עבודה" מפני שהיא דורשת עבודה אחרת, משנית, כדי להשלימה. מכאן ניתן להביא ראייה למ"ד שעיקר שירה בפה, שנצרכת עבודה אחרת, נוספת, כדי להשלימה – עבודה שאינה חלק ממנה אלא דין מדיני ההקרבה.

נראה שדקדוק זה עומד ביסוד שיטת הרמב"ם ובכך מתיישבת הסתירה בדבריו.¹⁶

14 גבורת ארי עמ"ס יומא כז ע"א, חקרי לב.

15 על הסתירה שבדבר כבר עמד החת"ס בחידושו לסוכה נ ע"ב.

16 מהלך נוסף שניתן להציע בשיטת הרמב"ם הוא לחלק בין שני סוגי שירה בכלי התלויים בשני מועדים שונים. בהלכה ג דן הרמב"ם בדין השירה הנאמרת על הקרבן במשך כל ימות השנה,

ו. מעמד השירה בפה למ"ד עיקר שירה בכלי

אחרי שהרחבנו את דיבורנו על מעמד הנגינה בכלי למ"ד עיקר שירה בפה, נדון בשאלה ההפוכה, האם למ"ד עיקר שירה בכלי קיים צורך בשירה בפה או שהשירה בפה היא רשות גמורה; האם גם כאן שייך לומר שהשירה בפה נועדה "לביסומי קלא בעלמא"?

נראה לדייק דבר זה מדרשת הגמ':

אמר שמואל: מנין לעיקר שירה מן התורה? שנאמר: "ושרת בשם ה' אלהיו", איזהו שירות שבשם? הוי אומר: זה שירה. (ערכין יא ע"א)

כלומר: הגמרא לומדת מקור לחיוב שירה על הקרבן מהמילים "ושרת בשם" (ותחילת הפסוק: "וכי יבוא הלוי..."; דברים י"ח, ז), דהיינו הזכרת שם שמים, וזו נעשית בזמן השירה. על בסיס כך טוענים ה'חתם סופר' (סוכה נ ע"ב), ה'גבורת ארי' (יומא כז ע"א) ובשורת 'אבני נזר' (או"ח, כ"ז אות ב) שמקור הגמרא נאמר דווקא למ"ד עיקר שירה בפה. הנחתם הפשוטה היא שלמ"ד עיקר שירה בכלי השירה בפה היא כמאן דליתא ואינה מחויבת באופן עקרוני והלכתי ולכן לא שייך לייחס אליה דרשת הכתוב.¹⁷

אמנם דברים אינם פשוטים, שהרי הגמרא במסכת סוכה (נא ע"א) בסוף דיונה לגבי עיקר שירה בפה או בכלי, מביאה כראיה שעיקר השירה בפה את הפסוק מדברי הימים ב' (ה', יג): "וַיְהִי כְּאֶחָד לְמַחְצָרִים וְלְמִשְׁרָרִים לְהִשְׁמִיעַ קוֹל אֶחָד לְהַלֵּל וְלְהַדוֹת". ואם אכן נאמנו דברי האחרונים קשה ביותר מדוע לא למדה זאת הגמרא מ'ושרת בשם' שהיא פרשייה המפורשת בתורה בפרשת דברים? ועוד, הרי בפסוק בדברי הימים מוזכרים גם כלי נגינה ולפיכך הוא משתמע לשני פנים, כפי שדוחה ראייה זאת הגמ' שם, ואילו הדרשה מ'ושרת בשם' אי אפשר לפרש על שירה בכלי!

לעניות דעתי, ההצעה המסתברת יותר היא לטעון שאף למאן דאמר עיקר שירה בכלי קיים צורך בשירה בשם השם, וזו נעשית בפה, ולכן הדין של הצורך בשירה בשם השם מהווה מקור לעיקר חיוב שירה מדאורייתא גם לשיטות הסוברות שעיקר שירה בכלי.

ואילו בהלכה ו דן הרמב"ם דווקא בחליל של מועדים (שמנגנים בו י"ב ימים מיוחדים בשנה). וייתכן שדווקא בימים אלו השירה מהווה "דין בקרבן", ועיין בערוך לנר עמ"ס סוכה דף נ ע"ב ד"ה בשיר של קרבן.

17 ובדוחק רב ניתן לומר אף בדעת האחרונים הנ"ל, שגם עם השירה בפה היא טפלה, רמזה זאת התורה בדרך של 'אסמכתא'.

למעשה, קיימת הוכחה חזקה ביותר לדברינו מדברי רש"י במסכת סוכה (נ ע"ב) בדברי ר' יוסי הסובר שהחליל דוחה את השבת:

שקרבן צבור טעון שיר מן התורה, כדאמרינן במסכת ערכין (יא ע"א) מכמה מקראות, וסבר רבי יוסי: עיקר השיר אינו אלא אם כן חליל מכה עם השיר, וכן כנורות ונבלים הכל כמנין המפורש שם, הלכך, עבודה היא, וכי היכי דתמיד דוחה שבת – שיר שלו נמי דוחה שבת.

מדברי רש"י מוכח במפורש שגם למ"ד עיקר שירה בכלי, הכלי אינו אלא ליווי לשירה בפה. ולפי זה שמואל שדרש מקור לחיוב שירה מהתורה מ"ושרת בשם" למד מכך גם את השירה בפה וגם את השירה בכלי.

ז. עיקריות השירה בפה גם למ"ד עיקר שירה בכלי

הרמב"ן במסכת ע"ז (שם) מבאר שלמרות שרק החצוצרות הוזכרו בתורה, מעמד כל שאר כלי הנגינה שווה, שהרי בלאו הכי כולם באים לבסס את השירה בפה:

וכל מיני זמר היו במקדש בשעת שירה ועיקר שירה ככולן כדקאמרינן נמי: מה הן לחלילין ומה הן לכנור, אלמא אין עיקר שירה בחצוצרות בלבד אלא ככולן, והיינו דקאמר: לבסומי קלא הוא דעבידי, כלומר לבסס קול המשוררים בפה.¹⁸

בדבריו מזכיר הרמב"ן את הביטוי "בסומי קלא" שהוזכר בגמ' במפורש לגבי הנגינה בכלי רק אליבא דמ"ד עיקר שירה. אולם בדברי הרמב"ן כאן נראה שהדברים אמורים גם למ"ד עיקר שירה בכלי!

ועוד צ"ע, מדוע הגמרא (ערכין יא ע"א) מביאה כמקור לדין עיקר שירה בפה את הדרשה: "בלוטי א"ר יוחנן, מהכא: לעבוד עבודת עבודה, איזהו עבודה שצריכה עבודה? הוי אומר: זו שירה", ובביאור העניין כתבו הראשונים שלמדים שהעבודה היא השירה בפה הדורשת עבודה אחרת והיא עבודת הנגינה בכלי, ומשמע לכאורה שהשירה בפה היא העיקר והנגינה בכלי טפלה לה ורק נועדה ללוותה – וכל זאת אפילו למ"ד שיעקר שירה בכלי!

זאת ועוד, בגמרא בתענית נאמר:

אמר רב יהודה אמר שמואל: כהנים ולוים וישראלים מעכבין את הקרבן. במתניתא תנא רבי שמעון בן אלעזר: כהנים ולוים וכלי שיר מעכבין את הקרבן. במאי קמיפלגי? מר סבר: עיקר שירה בפה, ומר סבר עיקר שירה בכלי. (תענית כז ע"א)

18 וכע"ז ביאר הריטב"א עיי"ש.

מבואר, שהצורך בלויים המנגנים על הקרבן תלוי בשאלת עיקר שירה בפה או בכלי, התוספות על אתר מבארים בצורה מחודשת מאוד:

ולמ"ד עיקר שירה בכלי אם כן צריך שיהו כהנים או לויים דהא הכלי זמר היה קדוש.

בביאור דברי התוספות הקשו האחרונים ('גבורת ארי', ועוד) שתי קושיות מרכזיות:

א. מדוע למ"ד עיקר שירה בכלי גם כהנים כשרים לה?

ב. מדבריהם נראה שהכלי מגדיר את אופי העבודה, שמכיוון שהכלי קדוש רק הכהנים והלויים כשרים לנגן בו, והרי לכאורה ההפך הוא הנכון – שהעבודה היא שמגדירה את קדושת הכלי!

ונראה לתרץ את כל הקושיות הנ"ל על סמך יסוד מחודש עד למאוד. נראה ששירת הלויים בעיקרה וביסודה היא **שירה בפה** והיא להלל את השם בזמירות, וכל הדיון בגמ' האם עיקר שירה בפה או בכלי הוא רק לגבי מעמד הנגנה בכלי הזמר – האם הם חלק מעיקר המצווה או שהם רשות גמורה.

סך ראייה לדבר הוא שבמהלך כל סוגיות הש"ס לא הובאה נפק"מ ישירה לשאלה אם עיקר השירה בפה או בכלי **למעמד השירה בפה**, בניגוד לנפקא מינות רבות שהובאו לגדר שירה בכלי (כגון זהות המנגנים ומעמד הכלי).

ראייה לדברינו ניתן למצוא בסוגיית הירושלמי בסוכה הגמרא בדיון לגבי מחלוקת רבי יוסי וחכמים בשאלה האם החליל דוחה את השבת (לר' יוסי דוחה ולחכמים אינו דוחה). בניגוד לסוגיית הבבלי התולה את מחלוקתם בשאלה האם עיקר שירה בפה או בכלי, הירושלמי ממקד את המחלוקת בכך שהנגינה בחליל לא נזכרה במפורש בתורה:

על דעתהון דאילין רבנן למה אינו דוחה? משם שאינו מחזור. והא כתיב "והעם מחללים בחללים" בשמחת שלמה.

כלומר: לכו"ע קיימת חובת שירה בפה, וכל השאלה היא כלפי הגדרת מעמד השירה בכלי, וזה כעין ביאורנו לעיל.

ולפי"ז לענ"ד **יתורצו לנכון כל ארבעת הקושיות שהקשנו לעיל**. ראשית מבוארים היטב דברי הרמב"ן במסכת עבודה זרה שכתב כדבר המובן מאליו לכו"ע שהנגינה בכלי אינה אלא לביסומי קלא. לפי היסוד הנ"ל לא קשה גם דרשת הפסוק "לעבוד עבודת עבודה", שממנה לומדים שעיקר שירה מדאורייתא – נאמרה בין למ"ד עיקר שירה בפה ובין למ"ד עיקר שירה בכלי. לאור הנ"ל יתורצו לנכון גם שתי הקושיות שהעלו האחרונים על התוספות במסכת תענית. מכיוון שעיקר חיוב השירה הוא בפה, ואף למ"ד "עיקר שירה בכלי" אין הכוונה לחובה גמורה אלא לחובה טפלה, נמצא

שהנגינה בכלי איננה עבודה גמורה. ומכיוון שכן מן הראוי היה לכאורה שאף ישראלים יהיו כשרים בה. אולם הסיבה שלא הניחו לישראלים לנגן נעוצה בעובדה שכלי הנגינה היו כלי קודש (להבדיל למשל מסכיני השחיטה, שכשרה בזר, ומשום כך לכאורה אינם צריכים להיות מכלי הקודש). מאותה הסיבה כותבים התוספות שאף כוהנים כשרים לנגינה, שהרי כל טעם הרחקת הישראלים מעבודה זו אינה משום שהעבודה זוקקת לויים, אלא שאין ראוי שמי שאינו מזרע שבט לוי יעסוק בכלי הקודש.